

Zitierhinweis

Bojda, Martin: review of: Florian Gelzer (ed.): Isaak Iselin, Gesammelte Schriften. 1: Schriften zur Politik, Basel: Schwabe Verlag, 2014, in: Český časopis historický, 2021, 2, p. 387-393, <https://recensio-stag.lorax.syslab.com/r/aace89b28a3042a0ab47b3f5e035c166>

český časopis historický

copyright

Dieser Beitrag kann vom Nutzer zu eigenen nicht-kommerziellen Zwecken heruntergeladen und/oder ausgedruckt werden. Darüber hinausgehende Nutzungen sind ohne weitere Genehmigung der Rechteinhaber nur im Rahmen der gesetzlichen Schrankenbestimmungen (§§ 44a-63a UrhG) zulässig.

RECENZNÍ ČLÁNEK

Isaak Iselin: Gesammelte Schriften
2014–2018¹

MARTIN BOJDA

MARTIN BOJDA: Isaak Iselin: *Gesammelte Schriften*. 2014–2018

The review article deals with a new comprehensive edition of the works of the Swiss Enlightenment by Isaak Iselin and his contribution to the formation of Enlightenment historiography in connection with the philosophy of history and mankind. Iselin was one of the pioneers of the thematization of the “history of mankind” (the title of his main work) and its developmental conception as the history of reason, culture, and humanity.

Keywords: Isaak Iselin – History of Mankind – Enlightenment – Philosophy of History

Ačkoli to tak na první pohled nemusí vypadat, přinesla poslední dvě desetiletí naprosto mimořádnou konjunkturu výzkumu epochy osvícenství, dějin idejí, kultury i jednotlivých uměleckých a společenskovědních oborů 18. století, od

-
- 1 Florian GELZER (Hg.), *Schriften zur Politik*, Bd. 1, Basel, Schwabe Verlag 2014, L+631 s., ISBN 978-3-7965-3339-6; Lina WEBER (Hg.), *Schriften zur Ökonomie*, Bd. 2, Basel, Schwabe Verlag 2016, LVIII + 284 s., ISBN 978-3-7965-3442-3; Marcel NAAS (Hg.), *Schriften zur Pädagogik*, Bd. 3, Basel, Schwabe Verlag 2014, XLIII + 550 s., ISBN 978-3-7965-3340-2; Sundar HENNY (Hg.), *Geschichte der Menschheit*, Bd. 4, Basel, Schwabe Verlag 2018, XLVI + 559 s., ISBN 978-3-7965-3497-3.

básnictví přes filosofii až po dějepisectví. V souvislosti s rozvojem technologií a zmasověním vysokého školství lze konstatovat nebývalý přírůstek počtu badatelů a edičních, heuristických i interpretačních počinů. Došlo k digitalizaci pramených materiálů, díky níž dnes máme dostupné originální tisky i zcela zapadlých autorů či časopisů 18. století, i k badatelským výkonům, pokud jde o rozkrývání těchto pramenů. Kdo toto pole sleduje, ví, že množství edic i (kolektivních) monografií, o digitalizovaných pramenech nemluvě, už pomalu přesahuje možnost všechny je sledovat. Reprezentativních nových vydání i výkladů se dočkala řada myslitelů či literátů, kteří byli dříve známi jen podle jména, jejichž díla od 18. století již podruhé ani nevysla.

Týká se to i řady osobností německého osvícenství, které se vyvíjelo ve specifické konstelaci, vzájemném ovlivňování a pronikání krásné literatury s literaturou teoretickou, básnictví, filosofie, náboženství a dalších oborů. Právě v epoše osvícenství se kromě jiného začalo formovat moderní dějepisectví jako dějiny *vývoje* historických celků, tendencí a procesů, dějiny civilizace, lidstva, národů či kultury. Počátky tohoto formování leží v Británii a Francii a jsou úzce spojeny s osvícenskou kritikou dogmatického náboženství, s duchovně i společensky progresivními tendencemi (Pierre Bayle, Voltaire, Charles Louis de Secondat Montesquieu, Adam Ferguson, David Hume, Edward Gibbon, William Robertson ad.).

V německém prostoru se osvícenství začalo vyvíjet se zpožděním. Recepce západoevropských impulzů v něm hrála důležitou roli, již od poloviny 18. století se však Německo pomalu stávalo centrem osvícenského myšlení, totiž právě jeho teoretické a hodnotové sebereflexe. Objevují se zde autoři, kteří se kriticky vyrovnávají se západoevropským vývojem, a z nově konstituované racionalistické filosofie vyvozují teorii *dějin* člověka a společnosti, v dalším kroku i dějepisectví.

K průkopnickým postavám tohoto okruhu patří švýcarský myslitel a veřejný činitel Isaak Iselin (1728–1782), exemplární případ originálního myslitele, jehož díla však ve 20. století palčivě postrádala moderní vydání, a tak i opravdovou čtenářskou recepci. Nakladatelství Schwabe přineslo v letech 2014–2018 první komentovanou edici jeho sebraných spisů. Tu lze v tomto ohledu vidět jako významný impuls pro čtenářské objevení autora, který ustoupil do pozadí před jmény jako Herder, Schiller či Lessing, byl však pionýrem řady tematizací, jež se brzy staly standardními. Totéž nakladatelství současně vydává mj. spisy dalšího významného osvícenského myslitele, filosofa a esteta Johanna Georga Sulzera (1720–1779; od roku 2014 zatím 3 svazky). Podaří-li se vydat Sulzerovo opus

magnum, čtyřsvazkovou *Allgemeine Theorie der schönen Künste* (1771–1774), největší slovník teorie umění své doby, bude to mimořádný a dlouho chybějící počín právě uvedeného druhu.

Iselin byl průkopnickou postavou německého dějepisceví a jeho úzkého spojení s filosofií, zde dokonce s politickou angažovaností. Prokázal to zejména dvousvazkovými „Dějiny lidstva“, celým názvem *Philosophische Muthmassungen ueber die Geschichte der Menschheit* (1764). Nejznámějším autorem filosofické syntézy o dějinách lidstva se stal Johann Gottfried Herder (*Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, 1784–1791). Aplikovanější historiografickou a etnografickou povahu měla díla Johanna Christoha Adelunga (*Versuch einer Geschichte der Cultur des menschlichen Geschlechts*, 1782) a Christoha Meinerse (*Grundriß der Geschichte der Menschheit*, 1785). V těchto spisech dochází soustavného tvaru dějepisné myšlení německého osvícenství, jeho ideové i metodické uvědomění.

Filosofickým východiskem tohoto myšlení je racionalistický výklad člověka z přirozených mohutností, jimiž je vybaven a které jsou právě mohutnostmi, které se *dějinně rozvíjejí*. Dějiny lidstva jsou konceptualizovány v sepětí s filosofickým pohledem na dějiny (ontogenezi) člověka jako bytosti, jejíž přirozenost má na jednu stranu *univerzální* určení, totiž k rozumnosti a mravnosti, na druhou stranu právě *dějinnou* povahu, jež se uskutečňuje procesuálně a vztahově, a to v konkrétním prostředí přirozeného a historického světa. Dějiny lidstva jsou vykládány jako dějiny *lidskosti*, jako dějiny uskutečňování univerzálního určení člověka, vpsal jako dějiny prosazování rozumu a morálky, tzn. dějiny *kultury*.

Samotná tato tematizace s sebou ovšem přinesla množství ideové i metodologicky nanejvýš problematických a různorodě řešených otázek. Z nich do popředí vystupuje otázka samotné definice lidské přirozenosti a (*jako*) racionality, definice kultury, společnosti, vývoje a zejména pokroku, tzn. *hodnocení* dějin. Právě s hodnotícím přístupem k dějinám bylo osvícenské historické myšlení neoddelitelně spjato a dějepisceví v užším, faktografickém či empirickém smyslu se v něm vyvíjelo v úzkém sepětí s *filosofií* dějin, s filosofií člověka. Pohled na dějiny byl otázkou pohledu na člověka a na platnost jeho statusu Božího stvoření, které své určení nese vždy již v sobě. Osvícenský racionalismus však objevil právě dynamickou povahu přirozenosti jako *organického* bytí, které je sebou (Božím stvořením) teprve a právě tím, že se samo sebou *stává*, že se uskutečňuje v dějinách, má tak vždy i zprostředkovací povahu. Nezjevuje bezprostředně Boha a prozřetelnostní plán, nýbrž zprostředkovává ho vlastní

aktivní účasti na něm. Otázka pokroku v dějinách je už proto mnohem složitější, než by se mohlo zdát ze schematických frází o „nezadržitelném pokroku“ v dějinách.

V německém osvícenství si zejména Herder uvědomil problematičnost jednostranně racionalistického přístupu, představovaného např. Voltairem, který rozumnost a mravnost ve starších či cizích (mimoevropských) kulturách posuzuje podle vlastní kultury, podle soudobé západoevropské racionality. Z jejího vytyčení jako vzoru vyplynul rozsáhlý kritický diskurs o „pověrách“, „blouznění“, „divošství“ apod. Zmíněný J. Ch. Adelung napsal kromě „Dějin kultury“ sedmisvazkové *Geschichte der menschlichen Narrheit* (1785–1789). Naproti tomu Herder přinesl důraz na to, že každou epochu je třeba vnímat z její kultury („jede Nation hat ihren Mittelpunkt der Glückseligkeit in sich, wie jede Kugel ihren Schwerpunkt“), že existuje historická a místní pluralita kulturních modelů (forem racionality), která se nedá posuzovat hierarchicky z pouze našeho hlediska.

Tomuto směru úvah dal důležitý impuls Rousseau, v jehož pesimistické filosofii dějin přispívá vývoj civilizace k *odcizení* člověka jeho přirozenému stavu a pravému určení. Otázka plurality kultur a hodnocení vývoje či zprostředkování mezi nimi byla živě promyšlena jednak z hlediska *determinant* utváření kulturních formací (Montesquieuovo paradigma určujícího vlivu geoklimatických podmínek na povahu – dějiny dané společnosti), jednak z hlediska metafyzického a hodnotového: Christoph Meiners rozvinul teorii *polygeneze* lidstva, jeho vývoje v několika rasových a civilizačních okruzích, které jsou kvalitativně odlišné (počátky rasové teorie v Německu). Oproti tomu jedním z hlavních prvků Iselinova výkladu dějin byla *jednota* lidstva, univerzalita dispozic, jimiž je člověk vybaven, a s tím i měřítek a hodnotících (hodnotových) přístupů. Důsledkem tohoto postoje byl *humanismus* Iselinovy filosofie dějin, který prostoupil i jeho politické spisy a iniciativy: dějiny lidstva jako dějiny kultury a lidskosti jsou dějinami (*svobodného*) seberozyvoje *každého* člověka. Ten je zároveň zavázán *celku*, univerzalitě svého určení a společenské kontextovosti svého historického bytí.

Společenské chápání člověka u Iselina vystoupilo neobyčejně do popředí, a to ruku v ruce s jeho osobnostním a myslitelským profilem, který nám v šíři jeho díla dokumentuje nová recenzovaná edice. Iselin se narodil a působil v Basileji, vystudoval práva a angažoval se jako filosoficky vzdělaný teoretik a publicista, ale i jako tajemník městské rady a organizátor veřejného života. Ztělesnil v době osvícenství se uvědomující étos švýcarské demokratické tradice a snažil se mu dát teoretický i praktický výraz. Filosofii humanity *uplatňoval* v politice a osvětové činnosti ve shodě s „patriotickými“ tendencemi, které se pod tímto názvem

v raném osvícenství šířily z Hamburгу (časopis „Patriot“, „Patriotické fantazie“ osnabrückého státníka a historika Justa Mösera ad.).

Iselin se ve své disertaci věnoval švýcarskému státnímu právu (*Tentamen iuris publici Helvetici*, 1751) a propojoval ho s morálně konavým, participativním pojetím společenského bytí člověka, jak vyplývalo z osvícenské filosofie, již si osvojil. V roce 1761 spoluzaložil Helvétskou společnost a stal se jedním z čelných představitelů švýcarského osvícenství, jeho filosofického i veskrze prakticky „aplikovaného“ humanismu, osvětového působení, k jehož plodům patřily ústavy pro chudé, školy apod. (Kromě Rousseaua z frankofonní oblasti, k níž dále patřil slavný přírodovědec Charles Bonnet, jmenujme z představitelů švýcarského osvícenství německojazyčné provenience u nás málo známého, již zmíněného J. G. Sulzera, curyšské „soudce vkusu“ Johanna Jakoba Breitingera a Johanna Jakoba Bodmera, Albrechta von Hallera, Johanna Caspara Lavatera či Salomona Gessnera.)

Iselin hlásal „ctnost a lásku k lidem“, a to jako hodnoty, jež si „žádá naše vlastní blaho“, „pořádek“ jako „duši lidské společnosti“ a lásku jako „velkou hnací pružinu křesťanské stejně jako občanské společnosti“. Politika je pro Iselina právě distribucí lidských potřeb a práv, samosprávou občanské společnosti, jejíž chápání je u něj v zásadě egalitářské, zaměřené především proti nezodpovědnému, bezohlednému a svévolnému uplatňování moci ze strany aristokracie. Projevy nelidskosti (*nekulturnosti*), světského i duchovního útlaču, jsou jím chápány jako projevy *iracionality* a od tohoto způsobu vidění se odvíjí také hodnocení dějin lidstva.

Některé Iselinovy tematizace působí – a to je pro hodnotové/hodnotící osvícenské dějepisectví typické – překvapivě moderně, například když dějiny středověku zkoumá jako „dějiny *svobody* ve středověku“ (způsob tematizace, jaký po druhé světové válce požadoval od historiografie např. Karl Jaspers). Způsob traktování dějin v metodologickém ohledu je tu dán *hodnotovým založením* pohledu na ně. Hodnocení podle transparentně definovaných humanistických hodnot je svorníkem a pravým určením konceptualizačních metod. Iselin v „Dějínách“ zkoumá dějiny lidstva od počátků civilizace (spíše mlhavě spojované s biblickou tradicí) přes politické a kulturní útvary starověku a středověku až po svou současnost a její filosofy. Typický je pro něj – na rozdíl od J. Mösera a samozřejmě novátorského Herdera – ostře kritický pohled na středověk jako dobu „temna“, protikladnou tendencím osvícení, o něž má jít současnému věku.

Iselinovo dílo přináší odvážnou civilizační i aktuálně politickou kritiku, která směřuje proti všem formám tmářství a barbarství. Je to společensky inkluzivní moralistický přístup, který do dějin pojímá *každého* jako rovného suveréna, kulturní

bytost, která má právo a závazek být sama sebou, tzn. svobodnou, ale i univerzálně rozumnou a mravní bytostí. Aplikaci tohoto programu do „patriotické“ iniciativy („pomoci ke svépomoci“, jak se příznačně stalo heslem Iselinem spoluzaložené a dodnes fungující basilejské „Společnosti k povzbuzování a podpoře dobrého a užitečného“) v konkrétních podmínkách tehdejšího Švýcarska představovaly na literární úrovni Iselinovy spisy *Filosofische und patriotische Träume eines Menschenfreundes* (1755), *Versuch über die Gesetzgebung* (1760), *Philosophische und politische Versuche* (1760), *Versuch über die gesellige Ordnung* (1772) či *Träume eines Menschenfreundes* (1776).

Zde recenzovaná čtyřsvazková edice je reprezentativním souborem Iselinových hlavních i menších děl, obohacených zejména ve svazku k pedagogice o řadu dosud nevydaných dopisů a konspektů. Svazky jsou opatřeny pečlivě vypracovanými úvodními studiemi, editorskými informacemi, bibliografiemi i rejstříky. Po každém díle či oddílu textů následuje komentář, dokumentující i dobovou recepci. Edice vhodně zachovává původní ortografii, navzdory odchylkám vůči dnešní němčině i vnitřním inkonsistencím. U vícekrát vydaných větších děl včetně „Dějiny lidstva“ nevolí reprodukci prvního vydání, nýbrž vydání nejúplnějšího, obsahujícího pozdější autorovy doplňky a s tím nejlépe informujícího o vývoji jeho myšlení. „Dějiny lidstva“ jsou otištěny podle čtvrtého vydání z roku 1779, „Filosofické a patriotické sny“ podle druhého vydání z roku 1758.

Tato edice přichází poté, co po roce 2000 vyšlo hned několik nových knižních publikací o Iselinovi, zčásti v samotném nakladatelství Schwabe.² Klasikem bádání o Iselinovi a švýcarských dějinách nejen epochy osvícenství byl Ulrich Im Hof,³ z jehož děl alespoň kniha *Das Europa der Aufklärung* (1993) vyšla také česky.⁴ Iselinovskou edici nakladatelství Schwabe (tak jako edici Sulzera

2 Andreas Urs SOMMER, *Geschichte als Trost. Isaak Iselins Geschichtsphilosophie*. Basel 2002; Sigrid-Ursula FOLLMANN, *Gesellschaftsbild, Bildung und Geschlechterordnung bei Isaak Iselin in der Spätaufklärung*, Münster 2002; Béla KAPOSSY, *Iselin contra Rousseau: Sociable Patriotism and the History of Mankind*, Basel 2006; Lucas Marco GISI – Wolfgang ROTHER (Hg.), *Isaak Iselin und die Geschichtsphilosophie der europäischen Aufklärung*, Basel 2011; Florian GELZER (Hg.), *Isaak Iselin (1728–1782) in neuer Perspektive*. Basel 2014.

3 Viz Im Hofovu disertaci *Isaak Iselin. Sein Leben und die Entwicklung seines Denkens bis zur Abfassung der „Geschichte der Menschheit“ von 1764* (2 sv., Basel 1947) a habilitační práci *Isaak Iselin und die Spätaufklärung* (München, Bern 1967). Dále TÝŽ, *Aufklärung in der Schweiz* (Bern 1970), *Geschichte der Schweiz* (Stuttgart 1974), *Mythos Schweiz: Identität, Nation, Geschichte 1291–1991* (Zürich 1991), *Das gesellige Jahrhundert: Gesellschaft und Gesellschaften im Zeitalter der Aufklärung* (München 1982), *Das Europa der Aufklärung* (München 1993).

4 Ulrich IM HOF, *Evropa a osvícenství*, Praha 2001.

a dalších klasiků – z moderních myslitelů zde vychází i kritická edice spisů Karla Jasperse) je třeba jednoznačně ocenit jako vynikající počín na poli objevování duchovních a společenských dějin osvícenství a doporučit ji zejména badatelům, kteří se zajímají o konceptualizace dějin a dějepisectví v době osvícenství. Spojení dějin s dějinami *kultury*, uvažování o jejích vnitřních determinantách a způsobech historické reflexe, tematizace velkých otázek vývoje, pokroku a hodnot, jimž se historický výklad *nemůže vyhnout*, činí osvícenské historické myšlení a jeho plody jako Iselinovy či Meinersovy „Dějiny lidstva“ nebo Adelungovy „Dějiny kultury“ překvapivě relevantními pro současnou metodologickou diskuse.